

Vincent Scheltiens

Om spanska inbördeskriget 1936 – 1939

Sjuttioårsdagen 2006 av det spanska inbördeskrigets utbrott innebar inte bara aktiviteter till åminnelse, vi begåvades med en ström av artiklar och publikationer. Årsdagen hade också en annan – i utlandet mindre uppmärksammasad – anledning, det var sjuttiofem år sedan den andra republiken stiftades den 14 april 1931. Men trots ett flertal republikanska festiviteter – *verbenas republicanas* – med prominenta gäster såsom bl.a. författaren Almudena Grandes var det få som bröt en lans för det spanska kungadömet avskaffande och att den lagliga republiken återinstallerades.

En publikation som kan hjälpa oss att begripa konflikten är militärhistorikern Antony Beevors ambitiösa översiktsverk **Antony Beevor. Spanska inbördeskriget. Översättning Kjell Waltman. Lund: Historiska media, 2008, -510 sid.** För inbördeskriget i Spanien 1936-39 förorsakar ännu yviga debatter eftersom ”propagandastridens spöken från sjuttio år tillbaka fortfarande driver omkring”.¹

Historieskrivningen om de två Spanien

I den hävdvunna republikanska tolkningen av inbördeskriget, ses det som generalrepetitionen för diktatorerna Adolf Hitler och Benito Mussolini inför det andra världskriget. I denna historieskrivning var Spanien också arenan där de borgerliga demokratierna, om stöd hade getts av Storbritannien och Frankrike, hade kunnat slå fascismen och rädda världen från den förödande världsbrand som kom att kosta 50 miljoner människors livet. Sovjetunionen var den enda konsekventa antifascistiska motmakten, som förutom Mexikos president Lázaro Cárdenas, stod bakom republiken. Men inte ens Josef Stalin kunde stå emot en så stor myckenhet eftergifter och förräderi. Med andra ord det andra världskriget började i Spanien.²

¹ Recensionen ”Antony Beevor. De strijd om Spanje. De Spaanse Burgeroorlog 1936-1939” av Vincent Scheltiens publicerades ursprungligen i tidskriften *Brood & Rozen* (Gent) nr 2/2007, som utges av den belgiska (nederländskspråkiga) arbetarrörelsens bibliotek och arkiv AMSAB. Den del som debatterar de 5000 spanska flyktingbarnen som Belgien tog emot – vilket var en försvarlig del – och varav 1300 blev kvar och som tills nu inte föranlett någon undersökning vare sig i Belgien eller Spanien har med författarens tillstånd fått utgå. Därför stämmer inte notnumren med originalets och dessutom har en del för svenska läsare relevant information lagts till i en del noter, plus att en del noter har kompletterats. (ca 2000 belgare deltog på den republikanska sidan i kriget)

² Ett av huvudverken i den stalinistiska historieversionen om den spanska folkfrontspolitiken är Georges Soria. *Guerre et révolution en Espagne 1936-1939*. Vol. 1-5. Paris: Livre Club Diderot, 1975/77. Den finns översatt till spanska som *Guerra y revolución en España 1936-1939*. Vol. 1-5. Barcelona: Grijalbo, 1978. I denna historieskrivning ingår även en av broschyrerna som masspreddes på många språk under kriget. Georges Soria. *Trotskyism in the service of Franco. Facts and documents on the activities of P.O.U.M.* London: Lawrence and Wishart, 1938 (på webbplatsen marxists.org: [Trotskyism in the Service of Franco](http://www.marxists.org/Trotskyism_in_the_Service_of_Franco)). Se också ”La Pasionarias” tal och artiklar i Dolores Ibárruri. *Speeches and articles 1936-1938*. Moskva: Foreign languages publishing house, 1938. En sentida stalinistisk utgåva är i Belgien Leon De Canne. *De oorlog begon in Spanje*. Bryssel: IMAVO, 1996. En annan bok som uttryckligen hävdar republikens folkfrontspolitik som den enda genomförbara, men utan övertonerna till Stalin, är exempelvis Helen Graham. *The Spanish Republic at War, 1936-1939*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002. Värt att nämna för svenska läsare är broschyren, som utgavs av det nutida Kommunistiska partiets föregångare KFml(r), *Spaniens sak är vår. Inbördeskrigets historia, Spanien och USA-imperialismen, Spanien idag*. Göteborg: Proletärkultur, 1975. På sid 28 sägs ”... Kommunismens politik kan sammanfattas i parollen 'Ingen revolution inför fiendens kanonmyningar', och i enlighet med denna deltog de aktivt i republikens försvar. Kommunismens politik var väsensskild från anarkosyndikalismernas, som såg med misstänksamhet på centralregeringens ökade makt, och som mot disciplin och enad handling satte den gamla parollen ”direkt aktion”. ... I början på maj 1937 resulterade denna motsättning i en direkt konfrontation. Anarkisterna gjorde uppror i Kataloniens huvudstad Barcelona. ... Situationen förbättrades inte heller av att det lilla trotskistiska POUM slöt upp på anarkisternas sida. ... I fortsättningen skärptes motsättningen inom arbetarrörelsen, och resulterade slutligen i reformisternas och anarkosyndikalismernas öppna förräderi”. Historieskriv-

Enligt den nationalistiska historieskrivningen hotades Spanien av att gå under i ett kaos förorsakat av revolutionära horder som trampade ner alla traditionella värden. Republiken – i sig en degenererad företeelse – var oförmögen att hålla ordning på alla gudlösa provokatörer och följaktligen gavs det armen, som förvaltare av nationens bästa, inget annat val än att med ett förtida ingrepp rädda fosterlandet från kommunism och ateism dvs. från undergång. Inbördeskriget var ett nödvändigt korståg.³

Antony Beevor kan sägas höra till en tredje, idag mera allmän, ståndpunkt. Han menar att de bägge parterna, den republikanska och den nationalistiska, har fel i sin övergripande tolkning av inbördeskriget. För hur längre tiden förlöper desto mer kan inbördeskriget omskrivas som en sociala krafters 'tragedi'. En explosion av varandra två motstående – *las dos Españas* – Spanien.⁴ Beevor utesluter inte tesen att den republikanska vänstern provocerade fram konfrontationen och han försvarar inte heller Francisco Francos korståg. Vad han betonar är; att en "oansvarig retorik" ställdes i främsta rummet av dem bägge. Och till den grad att den världsberömde filosofen José Ortega y Gasset i juni 1936 varnade för "naivitetsens uppblussande och därmed våld i den spanska politiken". Lyckligtvis skyler inte dessa Beevors värderingar hans slutsatser. Han relativiserar dem själv med att säga "Historien är aldrig prydlig och bör alltid sluta med frågor. Slutsatser är alldeles för bekväma."⁵ Beevors förtjänst ligger också på ett annat plan. I empirin, i hur han systematiskt utnyttjar de befintliga källorna och i att han har tillfört forskningen nya källor.

Inbördeskriget och Spanien efter Francos död.

Militärernas uppror mot den andra republiken startade den 17 juli 1936 i spanska Marocko och en dag senare i själva Spanien. Vad som var avsedd som en revolt blev ett blodigt inbördeskrig, med stora internationella återverkningar, som pågick i tre år och kostade 600 000 döda och som skulle sluta i en diktatur som höll stånd i fyra årtionden och kostade ytterligare omkring 150 000 människors livet.⁶

Det brukar sägas att det spanska inbördeskriget är det enda kriget i historien där det inte är vinnarna som skrivit historien utan förlorarna. Det har sin orsak, för efter världskrigets slut 1945 kunde inbördeskrigets segrare knappast stoltsera med att deras bundsförvanter hade varit Nazisttyskland och det fascistiska Italien och som till stor del bidragit till segern. Diktatorn Francisco Franco presenterade sig istället, under det kalla kriget, som en Västs väktare. Spanien hörde tillsammans med det likaså diktatoriska Portugal under Antonio Salazar och

---

ningen bör ses mot att den republikanska sidan, dvs borgarna och kommunisterna, inklusive de anarkosyndikalistiska ledarna i regionregeringen i Katalonien genomdrev (före majhändelserna) följande folkfrontspolitiska beslut 1) att upplösa centralkommittén för de Antifascistiska miliserna (arbetarvärnen) och överföra dess makt till ministeriet för försvar och allmän ordning 2) att i hela Katalonien upplösa alla revolutionära kommittéer. 3) att inrätta kommunfullmäktige där partier gavs representation efter på förhand bestämd proportion. 4) att avväpna arbetarna. 5) att kompensera jord- och fabriksägare. 6) att överföra miliserna (arbetarvärnen) under militärkontroll och under den borgerliga befälsordningen. Se recensionen Per-Erik Wentus. "Syndikalism & sanning – minnesluckor från Spanien" av Nisse Lätt. *En svensk anarkist berättar...* Redigerad av H. Forshult. Göteborg: Nisse Lätts minnesfond, 1993. i: *Internationalen* (Stockholm) nr 9/1994.

marxistarkiv.se/index.php?option=com_content&task=view&id=65&Itemid=167 >

³ För en nutida historieskrivning av den nationalistiska saken se Pío Moa Rodríguez. *Los mitos de la guerra civil*. Madrid: La Esfera de los Libros, 2006. Se kritiken; [Vincent Scheltiens: Den nya francofascistiska offensiven om spanska inbördeskrigets historia](#) (svensk översättning av artikel från *Brood & Rozen* nr 3/2005).

⁴ För en inträngande analys av den intellektuella debatten i respektive Spanien och ett avklädande av klichéerna se Santos Juliá. *Historias de las dos Españas*. Madrid: Taurus, 2004.

⁵ Antony Beevor. *Spanska inbördeskriget*, sid. 486.

⁶ Se J. Elorza. "El coste humano de la guerra civil" i: *El País* (Madrid) 14-.6.1996. Under år sas det att det rörde sig om 1 miljon döda. Men den siffran var inte baserad på några beräkningar utan utgick från författaren José Maria Gironellas romantitel *Un millón de muertos* från 1961. Gironella har medgett att det rörde sig om ett tillhäftat antal vari även de moraliskt dödade får inräknas.

därefter Marcello Caetano till den västerländska intressesfären, även om de betraktades som paria. För de spanska republikanerna som hade hoppats på att segermakterna vid krigsslutet skulle göra diktaturen i Spanien kortlivad var detta ett bryskt uppvaknande, för att inte säga ett förräderi.⁷ Men för den andra republikens återkomst fanns det – internationellt sett – ingen bärkraft längre. De sedan 1939 i landsflykt befunda republikanska instanserna hade förlorat all sin dynamik och sitt inflytande. När Franco avled 1975 kom Spanien in i en förrevolutionär situation med strejker och massdemonstrationer. I grannlandet Portugal hade nejlike-revolutionen (*Revolução dos Cravos*) gjort slut på diktaturen 1974. I Spanien däremot försvann det republikanska alternativet i ett dis efter att de två stora oppositionspartierna, det socialdemokratiska Partido Socialista Obrero Español (PSOE) och kommunistpartiet Partido Comunista de España (PCE), hade ställt sig bakom den av Franco tilltänkta kungen Juan Carlos de Borbón. Vägen var fri att inrätta en konstitutionell monarki, med andra ord tillbaka till tillståndet före den andra republikens tillkomst. I närpå fullständig anonymitet upplöste sig den republikanska regeringen efter det första demokratiska riksdagsvalet den 15 juni 1977. Det första på 41 år. Regeringens sista meddelande var kortfattat. Den ansåg sig stolt över att ha fullgjort sitt uppdrag att återställa de demokratiska fri- och rättigheterna.

Det ouppklarade minnet från inbördeskriget.

Den år 2003 avlidna författaren Manuel Vázquez Montalbán betecknade övergången till demokrati som karakteriserad av svaghet snarare än av styrka. Diktaturen var för svag för att kunna fortsätta men även demokraterna var för svaga för att röja undan vad som hörde till diktaturen. Detta kan ses i att bl.a. armén och civilgardet (*guardia civil*, som trots namnet är en militär kår) inte har demokratiseras. Spanien dras således än idag med ett obearbetat förflutet.⁸

Jämfört med den mycket kortare diktaturen i Argentina eller apartheidregimen i Sydafrika har ingen av alla de missdåd som begicks i landet behandlats i en rättegång och har följaktligen aldrig ådömts något straff. Sommaren 2006 godkändes visserligen lagen 'Ley de Memoria Histórica' som den socialdemokratiska regeringen Zapatero hade lagt fram, som ska reglera begångna brott under inbördeskriget och diktaturen.⁹ För vänsteroppositionen och för de allt flera organisationerna, som är verksamma med att återupptäcka massgravar där familjemedlemmar och släktingar ska ligga och som yrkar på att de fascistiska minnesmärkena som finns runt om i Spanien ska plockas ner och ersättas av minnesmärken för fascismens offer, gick inte lagen tillräckligt långt. För den drar inte tillbaka ett enda av alla de domslut som utdelades under inbördeskriget eller diktaturen, varken dödsstraffen eller fängelsedomarna. De som genomdrev lagen försvarar sig med att de inte vill provocera högern. Högeroppositionen i Partido Popular har i sin tur gått till angrepp med, att lagen river upp gamla sår och att den dessutom är selektiv i det att den inte tar med den terrorism som den baskiska organisationen ETA har gjort sig skyldig till. Sammanfattningsvis hävdar högern att regeringen polariserar

⁷ "Hur är det möjligt att ett i Västeuropa beläget land kan vidmakthålla en totalitär regim som är en tvilling till de fascistiska regimerna som slogs ner i det andra världskriget" är den centrala frågan som en fackföreningsledare och en journalist ställer sig i sin bok Nicolas Sartorius, Javier Alfaya. *La memoria insumisa. Sobre la dictadura de Franco*. Barcelona: Crítica, 2002. Svaret de ger är "På grund av en ogrundad fruktan för ett kommunistiskt maktövertagande i Spanien" sid 17.

⁸ Ett exempel på frånvaron av demokratisk öppenhet, är om den spanska statens kamp mot den baskiska terrororganisationen ETA, som kännetecknades av beslut bakom skäl och vägg och stor korruption. Se Paddy Woodworth. *Dirty War, Clean Hands. ETA, the GAL and Spanish Democracy*. Cork: Cork University Press, 2001 och recensionen Per-Erik Wentus. "Den 'demokratiska terrorn' i Spanien. i: *Internationalen* (Stockholm) nr 28/2002. <marxistarkiv.se/index.php?option=com_content&task=view&id=60&Itemid=241>

⁹ Lagen "Ley de extensión de derechos a los afectados por la Guerra Civil y la dictadura" (lagen om återställandet av rättigheterna som förnekades under inbördeskriget och diktaturen) eller oftast förkortat till "Ley de Memoria Histórica" godkändes, efter den hade dragits i långbänk i ett särskilt utskott, den 28 juli 2006.

samhället varpå regeringen har svarat att lagen syftar till att uppnå den försoning som ligger i övergången till demokrati.

Minnena från inbördeskriget, som idag finns nerskrivna i stor mängd, har visat sig inte vara tillräckliga för att ge en insikt om vad den spanska konflikten innebar av inre motsättningar, spänningar och brutala uppgörelser inom respektive läger. Naturligtvis ska motståndet mot militärernas kupp minnas och äras, men för att skeendet ska förstås och framförallt förankras i arbetarrörelsehistorien internationellt fordras en kritisk historieforskning och en levande debatt. Man kan fråga sig om Gonzalo Pontón, grundaren av förlaget Ediciones Crítica, hade detta i tankarna när han bad den brittiske militärhistorikern Antony Beevor att omarbete sin 1982 skrivna bok *The Spanish Civil War?* För ett sådant företag var ingen lättvinnlig uppgift. Det hade under de gångna 25 åren skrivits en hel del historiska verk vari man använt sig av nya källor som blivit tillgängliga i tyska och i sovjetiska arkiv.

Inbördeskrigets faktiska och mentala kvarlevor.

Beevor tar i sin undersökning med en gång fasta på stridstänkandet (dvs minnet om det) som varit så utmärkande för den spanska konflikten och som i övermått påverkat skrivandet om den. För inbördeskriget var enligt Beevor inte enbart en strid mellan höger och vänster. Det är en för grov och missvisande förenkling. Han visar på två andra betydelsefulla konfliktskäl; den centraliserade staten i motsättning till regionala självstyrelser och motsatsparet det auktoritära systemet visavi den individuella friheten. Enligt Beevor hade högerkrafterna ett större inre sammanhang eftersom de förutom att vara centralistiska och auktoritära hade emot sig vänsterkrafter som var uppdelade mellan auktoritära centralister såsom kommunisterna och dem motstående regionalister och fritänkare.

Det har under de senaste tio åren pågått omfattande undersökningar om offrens antal och man har försökt att fastställa de funnas identitet. När det gäller nationalisterna har man idag kommit fram till 80 000 döda. Den siffran kommer att stiga, eftersom undersökningarna inte är slutförda, även om den alltid kommer att vara mycket lägre än republikanernas (vilka antal också är oklara). De sammanlagda 600 000 dödade under kriget och de ytterligare 150 000 under diktaturen är således fortfarande uppskattningar.

Idag är det ställt bortom allt tvivel att inbördeskriget var ytterligt brutalt och att de bägge sidorna gick över styr. Det begicks omänskliga handlingar på bägge håll men de följde inte ett ock samma schema. På den nationalistiska sidan bedrevs hela tiden en pardonlös utrensning av alla 'röda'. 'Utrensning som nödvändighet' var en bärande tanke i nationalisternas strategi. Och detta systematiska och planlagda undertryckande hade stöd av de militära och civila myndigheterna i den nationalistiska zonen liksom att den katolska kyrkan gav utrensningen sin oreserverade välsignelse. På den republikanska sidan utmärkte sig de värsta gruvligheterna av att de mestadels var plötsliga och övergående reaktioner förorsakade av rädsla, som ibland sammanföll med en hämnd för gångna oförrätter.

Beevor ansluter sig till historikern Julio Aróstegui som, i samband med 60-årsminnet av inbördeskriget, sammanfattade våldsutbrotten med "Även om varje dödsfall är den andra likvärdig är det inte detsamma som att det inte förelåg en skillnad i hur de dödades". Bland republikanerna var det "ett explosivt raseri som utlöstes". Bland nationalisterna handlade det om "ett kallt beräknande och systematiskt förintande av motståndaren."¹⁰

Inbördeskrigets militära sida behärskar minnena.

Det fanns på den nationalistiska sidan exempelvis två toppmilitärer som är representativa, även om de koketterade med sin brutalitet. Det var generalen Gonzalo Queipo de Llano som i

¹⁰ Se Julio Aróstegui "Por qué se desató tanta violencia durante los primeros meses?" i: *El País* 14.06.1996.

sina radioprogram sökte undergräva fiendens moral och blåsa upp de egna militära prestationerna. Queipos radiopratt är ett typexempel på den psykologiska krigsföringen. Ett exempel ”Vara tappra legionärer och reguljära trupper har visat de röda ynkryggarna vad det betyder att vara en karlakt. De har även lärt kvinnorna vad det betyder. Det är helt i sin ordning för de kommunistiska och anarkistiska kvinnorna predikar fri kärlek. De kommer i framtiden att få känna skillnaden mellan en riktig man och en homosexuell milis. Hur än de kommer att skrika och sprattla, kommer de inte att kunna frigöra sig”. Radioprogrammen var mycket populära. De publicerades alltid dagen efter i dagstidningen *ABC*, fram till februari 1938 då Franco ingrep. För Queipos radiopratt gick på tvärs med bilden av fromma kristna korsfarare, som skulle bibringas den internationella opinionen. Också José Millán-Astray, ledaren för den spanska främlingslegionen och en av Francos trogna medlöpare, var en betydelsefull radiopropagandist som i sitt förhållande av brutaliteten och grymheten inte höll tand för tunga. Minnesvärt är hans utrop till rektorn för universitetet i Salamanca, filosofen Miguel de Unamuno, ”Död åt intelligentian. Leve döden”. Varpå den närvarande frankistiska författaren José Maria Pemán såg sig tvungen att rätta till parollen till ”Leve intelligentian. Död åt den falska intelligentian. General Millán-Astray var inte utan kulturellt bagage. Han älskade japansk poesi och beundrade den japanska krigsadels hederskodex kallad bushido, som han översatte. Uppenbarligen en man utan falsk intellektualitet.¹¹

Det är denna verklighet som fortfarande förbises och minimaliseras eller tillskrivs motståndaren. Ett exempel på hur gruvligheterna hålls på avstånd är debatten om vem som bar ansvaret för bombandet av staden Guernica. Båda sidorna framhäver istället, framom allt annat, fortfarande hur strategiskt geniala de militära ledarna var. De upphöjs till närapå mytiska proportioner. Franco ses som ett militärt geni om än skoningslös. Han ska ha varit målinriktat briljant. På den andra sidan tillskrivs de kommunistiska militärledarna oöverträffbara egenskaper. Det är Juan Modesto, Enrique Lister och den i onåd fallna Valentín ‘El Campesino’ González. Och de utanför Spanien mindre kända Miguel Tagüeña och Etelvino Vega. Också de beröms för sin skoningslöshet. Liksom för sin centraliserade och järnhårda disciplin som sägs ha varit nödvändig mot de anarkistiska och poumistiska milisernas ‘romantisering’ och ‘äventyrlighet’. Man betonar även det faderliga bistånd som erfarna sovjetiska rådgivare såsom Jan Berzin, Vladimir Goriev, Nikolaj Kuznetsov för marinen och Jacob Smusjkevitj för flygvapnet gav det republikanska Spanien.

Inbördeskriget och kommunisternas vansinne.

Det är här som militärhistorikern Antony Beevor befinner sig på hemmaplan. Hans analys av den militära taktiken och strategin klargör att den av Sovjetunionen påbjudna taktiken var förödande illa uttänkt. För den utgick mer av propagandistiska överväganden än av vad som vore militärt effektivast, eftersom den republikanska folkarmén satsade på stora offensiver med korta överraskningseffekter. Man körde oftast fast i ett ställningskrig på öppna fält. Och just pga den överdrivna propagandan vid offensivens start kunde man inte så lätt omedelbart dra sig tillbaka, även om det hade varit militärt motiverat. Fältslag med kända namn såsom ”... Brunete, Belchite, Teruel, Ebro blev följaktligen inget annat än katastrofala upprepningar av samma grundläggande misstag;” Men också ”Det hela förvärrades dessutom av de sovjetiska rådgivarnas och de spanska kommunistledarnas stalinistiska paranoia, som gjorde att alla motgångar skyldes på trotskistiskt förräderi och ‘femtekolonnare’. Man diktade ihop befängda teorier, lät gripa och arkebusera oskyldiga soldater – såväl officerare som meniga – och

¹¹ Än idag talas det med beundran om denna incident bland nationalisterna. Se <www.lalegion.com> Man gör även stor sak av att Miguel de Unamuno till en början stödde militärupproret och ondgjorde sig över ”marxistiska grymheter”.

skickade rapporter till Moskva, vilka röjer vanföreställningar som går långt utöver vansinnets gränser. Det är knappast förvånande att republikanernas stridsmoral sjönk så drastiskt”.¹²

Isynnerhet de Internationella brigaderna blev offer för kommunisternas tvångsföreställning om propagandans betydelse. Trots att en minoritet av de frivilliga hade någon militärutbildning sattes de in som elittrupper. Och just för att sammansvärjningskomplexet var så inpyrt i brigadernas överorganisator den franske stalinisten och delegaten för Kommunistiska internationalen André Marty – som hade deltagit i skådeprocesserna i Moskva som vittne – blev klappjakten på förmenta femtekolonnare större i de internationella brigaderna än i andra militära enheter. Stridsmoralen sjönk i proportion till det stigande antalet döda. Offren i leden föll alltså inte endast pga fiendens eld utan även genom regelrätta exekutioner som utfördes av de egna officerarna, bland annat av Marty själv. General Emilio Kleber rapporterade till Moskva efter nederlaget i Brunete ”Jag har börjat oro mig mycket över tillståndet i de internationella brigaderna. Det pågår mycket där; spanjorernas inställning till dem och deras inställning till spanjorerna, frågan om moral, vissa nationaliteters chauvinism (särskilt fransmännen, polackerna och italienarna), önskan om att hemförlovas och förekomsten av fiender i de internationella brigadernas led. Det är mycket viktigt att det stora huset [NKVD:s högkvarter] snabbt skickar hit en framstående man i det särskilda syftet att ge ledning i denna fråga.”¹³

Då när Kleber författade sin rapport gick den kommunistiska propagandan för fulla muggar för att få världen att tro att slaget vid Brunete var en stor seger. Kleber – pseudonym för Manfred Stern – sändes, efter att ha återvänt till Sovjetunionen 1939, till gulaglägren där han avled av utmattning 1954. Jan Berzin, Vladimir Goriev, konsuln Vladimir Antonov-Ovsejenko, ambassadören Marcel Rosenberg och många andra kom inte att leva så länge. De avrättades efter eller utan en process om högförräderi.

Propagandans betydelse kontra purt militära beslut.

Franco undgick inte heller tillfällena av obeslutsamhet och tvivel om propagandans effektivitet på det militäras bekostnad. När översten José Moscardó forskansade sig med 1800 man i Toledos Alcázar innebar det en långvarig republikansk belägring. Den katolska sympatin för de belägrade tilltog internationellt och de kom att bli en symbol. Samtidigt ville Franco sända trupper söderifrån så snabbt som möjligt mot Madrid för att förhindra att republikanerna, som hade kniven på strupen, skulle få tid att reorganisera sig. Men han avdelade trupper för att hjälpa de belägrade och manövern gagnade honom stort. Efter det var hans överhöghet oomtvistad och han hade förpassat generalerna Emilio Mola och Gonzalo Queipo de Llano för gott under sig.

Beevors sammanfattande dom är hårt[Republikanerna hade bättre gagnats av en varierande taktik, med begränsade gerillainsatser och kommandoräder. Att sätta allt på stora operationer på öppna fält, med tyskarnas och italienarnas behärskning av luftrummet, tjänade säkert propagandan men inte det militära resultatet. ”Man skulle ... betydligt effektivare ha kunnat försvåra general Francos föga utstuderade, grova strategi. Det handlar inte så mycket om att Franco vann kriget, utan mer om att de republikanska ledarna, som redan hade oddsen emot sig, förlorade det genom att slösa bort sina soldaters tapperhet och offervilja”.¹⁴

Bägge sidorna kunde internationellt räkna med vänner och supportrar för sin sak. Det ledde naturligtvis till spänningar på många plan. Det irriterade Franco oerhört när tyskarna ville bestämma sina operationer ute på stridsfältet själva. Även Mussolinis påtryckningar om att hans Corpo Truppe Volontarie skulle få utföra ”ärorika segrar” passade inte Francos planer.

¹² Antony Beevor. *Spanska inbördeskriget*, sid 482;

¹³ Antony Beevor. *Spanska inbördeskriget*, sid 330.

¹⁴ Antony Beevor. *Spanska inbördeskriget*, sid 483.

Isynnerhet inte efter att han hade gett efter för detta och att det i mars 1937 resulterade i det nesliga nederlaget i Guadalajara. Det var en seger för republikanerna, som dock förblev den ena av sammanlagt två. För Franco innebar det att han framgent kunde motstå påtryckningarna från Mussolini. Men det viktigaste att notera är att tyskarna och italienarna inte yrkade på ett grundläggande medinflytande i det nationalistiska lägret och deras engagemang för Spanien blev därför aldrig ifrågasatt.

I det republikanska lägret var tillståndet helt annorlunda. Den största vännen Sovjetunionen var en selektiv vän. Man blandade sig i den militära ledningen och i de strategiska och taktiska besluten, i vilka som skulle ingå i regeringen och i hur politiken skulle föras. Vad än mera var, var att Sovjetunionens företrädare och de lokala kommunistiska partiorganisationerna krävde att vissa i det republikanska lägret skulle uteslutas. I synnerhet gällde det den anti-stalinistiska revolutionärt-marxistiska organisationen *Partido Obrero de Unificación Marxista* (POUM). Kravet var mer än ett politiskt ställningstagande. Sovjetunionens utsända organiserade hemliga utrensningar med kidnappningar, tortyr och avrättningar där de kunde. Det bidrog till att det fanns fler än de potentiella offren i det republikanska lägret som började ifrågasätta Sovjetunionens 'vänskap'. Det var till exempel Francisco Largo Caballero som var statsminister och ledaren för vänstern inom socialdemokratien, och som Sovjetunionen senare skulle utmanövrera. Det var anarkister, även om de flesta av deras ledare slöt upp på den allt mer auktoritärt centraliserande och repressiva politiken. De godtog förföljandet av POUM eftersom kommunisterna satte det som ett villkor för fortsatta vapenleveranser. En militärhjälp som betalades till mycket höga priser.

Kommunisterna tillväller sig överhögheten i republiken.

Beevor kan, tack vare sin egen forskning i sovjetiska arkiv och utifrån yrkeshistorikerns kunskap att utnyttja tidigare forskning på ett mycket inträngande sätt, blottlägga vad som var Josef Stalins, Sovjetunionens och den Kommunistiska internationalens politik.¹⁵ Sålunda var Stalin, till skillnad från fotfolket i de kommunistiska partierna, föga intresserad av att ge den spanska republiken någon hjälp sommaren 1936. En förfrågan om vapenhjälp från den spanska statsministern José Giral lämnades obesvarad: Beevor skriver "Stalin skulle just rensa ut Röda armén, Trotskijs skapelse, och han var i denna stund av sovjetisk svaghet djupt oroad inför utsikten till ett utländskt äventyr som skulle kunna provocera Hitler".¹⁶ Efter ett utdraget velande beslöt dock Stalin till slut att ge den spanska regeringen hjälp. Men inte i den mängd som hade behövts för republiken att segra och därmed avskräckt britterna från att se Sovjetunionen som vänligt sinnad. Hjälpen kom dessutom igång först i slutet av september.

Flertalet av de höga sovjetiska militärerna i Spanien kom från den militära underrättelsetjänsten GRU. Men Stalins utrensningar i Röda armén drabbade också GRU, vilket betydde att den andra underrättelsetjänsten NKVD blev den som stod för den sovjetiska insatsen. Alexander Orlov som var ledaren för NKVD i Spanien skulle personligen komma att delta i den spanska hemliga polisens förföljelser av den 'inre fienden' i de egna leden, förutom att han var fullt upptagen med den parallella förföljelse som Sovjetunionen organiserade. Beevor går genom detta mycket detaljerat och klargör att Sovjetunionen såg till att deras militärmaterial endast kom de under kommunisterna stående trupperna till del. Det betydde att många militära befälhavare såg sig tvungna att gå med i det kommunistiska partiet för att tillförsäkra trupperna militärsändningar och medicinsk hjälp. Stödet var inte bara doserat det var också enormt dyrt. Inget var gratis och många kostnader tycks ha varit överdrivna. Beevor skriver "Spanien hade vid den här tiden världens fjärde största guldreserv". och nu "öppnades 'en

¹⁵ Antony Beevor. *Spanska inbördeskriget*, sid. 228 ff.

¹⁶ Antony Beevor. *Spanska inbördeskriget*, sid. 172.

checkräkning i guld' i Moskva".¹⁷ Idén kom från den spanska finansministern och senare statsministern Juan Negrín som låtit sig övertygas av den från Moskva utsända ekonomiska attachén Artur Stasjevskij.

Det skulle gå Sovjetunionens väg, som ville bli av med vänstersocialdemokraten Largo Caballero som spansk statsminister. Stasjevskij hade sett en idealisk kandidat i Negrín. I slutet av 1936 rapporterade han till Moskva. "Finansministern äger en hel del sunt förnuft och står oss mycket nära."¹⁸ Negrín blev den nya statsministern och nu var arméns centralisering under kommunistisk kontroll ett faktum och striden mot POUM kunde fortsättas med att ställa partiet utanför lagen, fängsla och tortera dess ledare och mörda ordföranden Andreu Nin.¹⁹

Om Juan Negrín återstår en hel del forskning att göra. En del anhängare till hans minne har organiserat sig i Fundación Juan Negrín och är mycket aktiva i att han ska rehabiliteras. Bland annat organiserades en minneshögtid i Madrid med närvaro av den socialdemokratiske statsministern Rodríguez Zapatero för inte så länge sedan. En som strider för Negrín rehabilitering är inte oväntat en trogen allierad, den tidigare generalsekreteraren för det spanska kommunistpartiet Santiago Carillo.²⁰

Kollektiviseringen gav bättre inkomstfördelning och ekonomiska framsteg.

Inom den spanska vänstern har inbördeskriget alltid behärskats av det ideologiska dilemman krig eller revolution. Militärerna kallade sin statskupp en 'preventiv kontrarevolution' men Beevor menar att deras angrepp endast sörjde för att den aldrig stabiliserade republiken störtade ihop som det korthus det var. "Högerrevolten hade drivit en oplanerad revolution rakt i armarna på den ivrigt väntande vänstern."²¹

Beevor som inte har någon som helst sympati för dem som ville ha en social revolution av samhället, beskriver ändå faktamässigt korrekt vad näringslivets kollektivisering i Katalonien och Aragonien innebar. Bland annat "Den antirevolutionära hållning, som föreskrevs av Moskva, fick medelklassen att i stora skaror sluta sig till de kommunistiska leden. Till och med de dagstidningar som traditionellt lästes av de katalanska affärsmännen och företagarna *La Vanguardia* och *El Noticiero Universal*, hyllade den sovjetiska disciplinära modellen."²² Men också. Genom att arbetarna och jordbrukarna själva tog i tyglarna föll fruktan för att modernisering med teknologiska framsteg och rationaliseringar skulle bli en börda för de arbetande. När sa regeringen i Madrid motarbetade den sociala revolution, som skedde i den katalanska industrin var det snarare för att aktiestocken skulle återställas till utländska kapitalintressen, än av omsorg om något annat. Beevor skriver "Det har nyligen gjorts undersökningar som visar att den minskade industriproduktionen under kriget faktiskt inte kan tillskrivas 'revolutionärt kaos'."²³ Om jordbruket skriver han "Anarkisterna lyckades åstadkomma en avsevärd förbättring för bönderna och var ändå kloka nog att inte försöka tvinga omläggningen på den motvilliga delen av byn, utan vänta till dess de andras föredöme gav resultat. Föga förvånande fungerade de kollektiv som startades på det sättet bäst. De undersökningar som gjorts av kollektiviseringen drar alla i stort sett slutsatsen att experimentet var

¹⁷ Antony Beevor. *Spanska inbördeskriget* sid. 187.

¹⁸ Antony Beevor. *Spanska inbördeskriget*, sid. 191.

¹⁹ För en ingående undersökning, om utrensningarna av POUM, utifrån nya forskningsresultat se Stanley G. Payne. *The Spanish Civil War, The Soviet Union, and Communism*. New Haven: Yale University Press, 2004 och José Maria Zavala. *En busca de Andreu Nin. Vida y muerte de un mito silenciado de la Guerra Civil*. Barcelona: Plaza & Janés, 2005.

²⁰ Santiago Carillo. "Juan Negrín y los comunistas." i: *El País* 09.10.2006.

²¹ Antony Beevor. *Spanska inbördeskriget*, sid. 105.

²² Antony Beevor. *Spanska inbördeskriget*, sid. 138.

²³ Antony Beevor. *Spanska inbördeskriget*, sid. 140.

en framgång för de fattiga bönderna i Aragonien” och ”Kommunisterna angrep de självförvaltade kollektiven och påstod att de var ineffektiva, men i Aragonien ökade produktionen med en femtedel.”²⁴

Det var denna revolutionära process som måste stoppas. Men anarkisterna som allt mer kom att stå under ’krigets tryck’; höll inne med en kritik av Sovjetunionens ageranden, gav upp sin åsiktsfrihet gentemot de republikanska myndigheterna och stod slut tysta inför det kommunistiska / republikanska förtrycket. Deras tidigare revolutionära elan pöste ihop inför kontrapositionen. Politiken som anarkisterna ställde sig bakom ’först ska kriget vinnas sedan ska de sociala kraven förverkligas’ triumferade visserligen, men till kostnad av att det aktiva stödet från folkmassorna uteblev. Någon vilja att kämpa fanns inte längre. Beevor skriver att för de flesta människorna fanns det inga fler ideal som var värda att slåss för. Anarkismen som sedan Bakunins dagar innehaft majoritetspositionen i den spanska arbetarklassen kom efter sin harakiri aldrig mera att ha något massinflytande i Spanien.

Beevor klargör att Sovjetunionens särintressen kom främst.

Den anarkistiska teoretikern Diego Abad de Santillán ställde sig frågan varför kriget hade förlorats och kom till slutsatsen ”Det spelade ingen roll om Negrín segrade tillsammans med sina kommunistkohorter eller om Franco segrade tillsammans med sina italienare och tyskar, resultatet skulle ändå bli detsamma för oss.”²⁵ När han 1940 skrev detta visste den anarkistiska veteranen inte hur rätt han hade. För kort efter att den sovjetiske generalen Goriev anlände till Spanien 1936 rapporterade han tillbaka till Moskva i september ”En strid mot anarkisterna är absolut nödvändigt efter segern över de vita. Denna kamp kommer att bli mycket hård” En månad senare skrev André Marty till NKVD-högkvarteret ”Efter segern skall vi göra upp räkningen med dem [anarkisterna], särskilt som vi då kommer att ha en stark armé”. Men det rörde sig naturligtvis inte bara om hemliga rapporter. I december 1936 skrev Pravda med en optimistisk tillförsikt ”... utrensningen av trotskistiska och anarkosyndikalistiska element kommer att verkställas lika handlingskraftigt som i SSSR.”²⁶

Med Antony Beevor och historiker såsom Hugh Thomas, Paul Preston, Stanley G. Payne, Burlett Bolloten m.fl. har vi en imponerande rad brittiska yrkeshistoriker som har tagit sig an det spanska inbördeskriget. Antony Beevor har i denna recension lyfts fram som den militärhistoriker han är. För det är Beevors militära kunskaper, som gör att han kan klarlägga hur bakom den förda striden, vi kan blottlägga Sovjetunionens ageranden. Därmed kommer de reella särintressena som fanns för Sovjetunionens ledning fram och den dåtida (och nutida) retorikens beslöjande täckmantel skingras.²⁷ Boken är således ett välkommet tillskott i mängden av böcker om Spanien 1936-1939.²⁸

Historieforskningen går naturligtvis vidare och vi kan förvänta oss att en yngre generation både spanska som utländska historiker kommer att ta vid och lägga än mer tonvikt vid vad

²⁴ Antony Beevor. *Spanska inbördeskriget*, sid. 141 och 142

²⁵ Antony Beevor. *Spanska inbördeskriget*, sid. 316.

²⁶ Antony Beevor. *Spanska inbördeskriget*, sid. 485 och 486

²⁷ Ett avskräckande, men också ett mycket klargörande, exempel på hur man politiskt-moraliskt förberedde för uteslutningar, antidemokratiskt undertryckande och efterföljande mord när det så skulle behövas se Gustav Johansson. *Trotsky och trotskimen*. Stockholm: Arbetarkulturs förlag, 1937. <marxistarkiv.se/sverige/skp-y/g_johansson-trotsky_och_trotskimen.pdf>

²⁸ För en översikt och en kritisk värdering av de huvudsakliga debatterna och de senaste forskningsresultaten om inbördeskrigets orsaker, förlopp och betydelse se Andy [Andrew] Durgan. *The Spanish Civil War*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2007. Durgan ger en 200 böcker omfattande litteraturlista med de viktigaste, främst engelskspråkiga, nutida böckerna med en kort karakteristik av varje bok. Det är a) om krigets bakgrund och orsaker (50 böcker), b) inbördeskrigets allmänna och militära förlopp (26 st.), c) inbördeskrigets internationella återverkningar (56 st.), d) den republikanska zonen (36 st.) och e) den nationalistiska zonen (28 st.)

deras far- och morföräldrageneration erfor. De hitintills florerande etiketterna som 'Las dos Españas', 'España diferente', 'España como problema' osv som härstammar från krigets frontretorik är mer ett hinder än ett användbart angreppssätt för att inse vad den verkliga verkligheten var för människorna.

Den 24 augusti 2007 lyftes ryttarstatyn med Francisco Franco bort från sin plats i den kungliga militärakademien i Zaragoza och placerades i ett av läns museets magasin. Hästen med den lilla tjocka mannen hade stått där den stod sen 1948. Det är aldrig för sent att ställa undan sådana herrar till häst.

Vincent Scheltiens.

Översättning och komplettering av noter: *Per-Erik Wentus*.